

1869 г.). Rosiiskii derzhavnyi viyskovo-istorychnyy arkhiv. F. 401. Viyskovo-vchenyy komitet Golovnoho shtabu. Op. 2. Spr. 41.

24. S otchetom o deyatelnosti Voенno-uchenogo komiteta Glavnogo shtaba i ofitserov Generalnogo shtaba za 1871 g. [*With a report on the activities of the military-scientific committee of the General Staff and the officers of the General Staff for the 1871*] (1 marta 1872 g. – 1 apreliа 1872 g.). Rosiyskyy derzhavnyy viyskovo-istorychnyy arkhiv. F. 401. Viyskovo-vchenyy komitet Golovnoho shtabu. Op. 2. Spr. 50.

25. S otchetom o deyatelnosti Voенno-uchenogo komiteta Glavnogo shtaba za 1869 h. i ofitserov Generalnogo shtaba za 1870 g. [*With a report on the activities of the military-scientific committee of the General Staff for the 1869 and of the officers of the General Staff for the 1870*] (15 iyunya 1870 g. – 8 iyunya 1871 g.). Rosiiskii derzhavnyi viyskovo-istorychnyy arkhiv. F. 401. Viyskovo-vchenyy komitet Golovnoho shtabu. Op. 2. Spr. 86.

26. Khorina, V. V. (2012). Eniseyskiy gubernskiy statisticheskiy komitet: k istorii sozdaniya i deyatelnosti [*Yenisei Provincial Statistical Committee: to the history of creation and activities*]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. № 9.

УДК 9.908:94(4/9)

ВНЕСОК ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ВИВЧЕННЯ ПОДІЛЛЯ

Коваль Ольга

Стаття присвячена внеску польських вчених-краєзнавців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у вивчення Поділля. Проблеми українського минулого, природи, народонаселення регіону розглядалися польськими авторами, починаючи від ХVІ ст., але особливою активністю позначені ХІХ – початок ХХ ст. Для сучасного дослідження Поділля важливе значення має краєзнавчий рух вказаного періоду. Науковий доробок польських вчених-краєзнавців відзначається науковістю та цілеспрямованістю. Ними здійснено історичний опис значної кількості населених пунктів, подані статистичні дані щодо населення, охарактеризовані основні заняття та промисли регіону. Чимало суджень польських авторів із зазначеної проблеми є дискусійними, інколи – ненауковими. Це

*можна пояснити як і недостатньою вивченістю цих проблем, так і певною упередженістю деяких авторів. Однак, незважаючи на деякі неточності та спотворення фактів, праці польських дослідників щодо Поділля стали підґрунтям для подальших краєзнавчих розвідок і справили вплив на національне від-
родження України.*

Ключові слова: краєзнавство, Поділля, польські дослідники, історико-культурна спадщина, наукові праці.

Становлення краєзнавства як окремої галузі науки відбувалося на основі вивчення та систематизації досліджень наукових напрацювань попередників. Творчий доробок польських вчених закладає наукові підвалини краєзнавства XIX – початку XX ст. Вивчення наукової спадщини польських краєзнавців дозволить з'ясувати їхню роль і місце в історії краєзнавчих студій Поділля. Незважаючи на наявні публікації, творчий доробок вчених-краєзнавців, ще не знайшов належного наукового осмислення.

Посилання на напрацювання польських учених знаходимо у працях М. Грушевського «Барське староство: історичні нариси (XV–XVIII ст.)», Ю. Січинського «Историческая местности Подолии и ихъ достопримечательности», «Нариси з історії Поділля», М. Крикуна «Брацлавське воєводство у XVI–XVII століттях», «Подільське воєводство у XVI–XVII століттях» [3; 9; 14]. Роль польських учених у дослідженні Поділля висвіглив Л. Баженов у статті «Польське населення Поділля і Південно-Східної Волині в дослідженнях зарубіжних і українських учених та краєзнавців XIX–XX ст.» [1]. Автор проаналізував дослідження польських краєзнавців К. Пуласького, Я. Гіжицького, Й. Ролле, О. Пшездзєцького, Л. Бялковського, О. Кольберга. Аналіз літературних джерел, в яких розглядаються географічні особливості Поділля, свідчить, що і на початку XX ст., і в наш час науковці спираються у своїх дослідженнях на праці польських учених. Недосліджені сюжети у працях польських авторів становлять науковий інтерес для сучасних дослідників краєзнавства Поділля і є актуальними для подальшого вивчення.

Мета статті полягає у визначенні внеску польських авторів у дослідження Подільського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст. Джерелами виступили праці польських дослідників XIX – початку XX ст., зокрема: В. Марчинського («Статистичний, топографічний і історичний опис Подільської губернії»), О. Пшездзєцького («Спогади Великопольські»), Т. Свенцького («Опис старожитньої Польщі») [12; 13; 15]. До уваги взяті дослідження польських краєзнавців А. Яблонівського, Й. Ролле, М. Балінського, Т. Ліпінського, в яких знайшли відображення природа, історія, адміністративно-територіальний устрій, релігійне життя краю [6; 8; 14; 18].

Важливе значення для вивчення Подільського краю мають роботи Вавжи-неця Марчинського (1778–1845 рр.) – вихідця з польської шляхетської родини, одного з провідних краєзнавців Поділля. Головним його творчим досягненням стала праця «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії». Видання, що використовувалося як службовий довідник для губернського начальства та установ, мало значення і для потреб пересічного читача. Праця складалася з трьох томів. Дослідник використав наявну літературу з історії краю, а також поточні архіви канцелярії Подільського губернатора. У першому томі йдеться про природні умови, досліджена територія, ландшафти, ріки, ліси тваринний і рослинний світ тощо. Подана інформація про населення, історію Подільської губернії. В другому та третьому томах викладено історико-статистичні та географічні розвідки про міста, містечка, головні села повітів краю. Наприкінці третього тому подаються цікаві відомості про віддаленість міст, містечок і сіл губернії одне від одного та до населених пунктів інших губерній, а також інформація про кількісний і національний склад міщан і селян у повітах [4].

В. Марчинський докладно охарактеризував Кам'янецький, Літинський, Могилівський, Ямпільський, Лeticівський, Проскурівський, Ушицький, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Ольгопільський та Барський повіти. Наприклад, науковець описує багаті корисні копалини Кам'янецького повіту, вказує на видобуток селітри, гіпсу, алебастру, мармуру. Подана характеристика водних ресурсів, зокрема річок Смотрич, Жванчик, Мукша, Студениця, малих річок Карнавка, Ярмілка, Ольшанка. Автор привертає увагу до великої кількості заглиблених озер. У «Статистично-топографічному описі» показані соціально-економічні особливості Кам'янецького повіту, а також приділяється увага врожайності землі [12].

Своєрідним доповненням до тритомника В. Марчинського стала праця представника магнатської родини, польського письменника та історика О. Пшездзецького (1814–1871 рр.) [13]. Він здійснив подорож у 1839 р. по Київщині, Волині й Поділля, відвідав чимало містечок і сіл, повсюдно записуючи історичні відомості, збираючи стародруки, фіксуючи звичаї, традиції, фольклор поляків та українців. Опрацьовував матеріали державних і приватних архівів відомих у Правобережній Україні магнатських родин Потоцьких, Любомирських, Радзивілів, Сангушків, Олізарів та інших. Зібрані автором матеріали систематизовані у виданому 1841 р. у Вільно польською мовою двотомнику «Поділля, Волинь і Україна. Образи місць і часу». Підготовлений до видання рукопис третього тому з нез'ясованих причин так і не вийшов у світ. Значну кількість зібраних на Волині й Поділлі матеріалів О. Пшездзецький вмістив в

опублікованому в Познані двотомнику «Спогади Великопольські», який підсумував його подорожі Україною й Польщею. Обидва видання нині є важливим джерелом з історії та культури Правобережної України, а з іншого боку – стали яскравим свідченням появи нового непересічного історика та археографа України і Польщі. Дослідника цікавили не стільки історичні описи міст і сіл, скільки спостереження про життя і побут місцевого населення, які дають уявлення про соціально-економічні відносини досліджуваного періоду на Поділлі. Наукова діяльність О. Пшездзецького на тлі історії та культури середньовічної Польщі, його активне меценатство з видання численних стародруків, праць учених здобули визнання у наукових колах Європи. Він був обраний у 1861 р. почесним доктором Вроцлавського університету, згодом – членом Краківського та Варшавського наукових товариств.

Ще один дослідник подільського краю – Томаш Свенцький (1774–1837 рр.). У його праці «Опис старожитньої Польщі» проаналізовано устрій Подільського воєводства, яке на той час складалося з Кам'янецького, Летичівського та Червоноградського повітів [15]. У праці поданий загальний опис Подільського краю: «...поверхня є горбистою, відкриваються живописні краєвиди, долини вкриті садами з фруктовими деревами та буйною рослинністю...». Т. Свенцький, як і інші автори, що описували регіон, охарактеризував Кам'янецький, Летичівський і Червоноградський повіти. З його праці дізнаємося, що Гербом воєводства було золоте сонце на білому фоні. Подільський край межував з Волинню на півночі, на сході – з річкою Морахвою і воєводством Брацлавським, котре належало до України, на півдні – з річкою Дністер, на заході – з Руським воєводством або землею Галицькою [15]. Дослідника дивує той факт, що коли в інших краях ще лежить сніг, на Поділлі вже квітнуть дерева, раніше досягають фрукти й овочі. Крім фізико-географічної характеристики, Т. Свенцький дає короткий опис 36 найбільших міст і сіл Подільського воєводства, стосовно яких зазначає наявність замків, костелів, ринків, а також власників містечок і сіл.

Історик та етнограф А. Яблоновський (1829–1913 рр.), будучи учасником студій зі славістики та етнографії, історичної географії та картографії в 1872–1892 рр., здійснював часті подорожі до України. На основі зібраної інформації він підготував два описи старої фортеці у Кам'янці-Подільському – 1880 та 1882 рр. Краєзнавчі зацікавлення територією України та згадки про Поділля реалізовані в його праці «Історичні джерела», де один з розділів присвячений географії та етнографії українців. Протягом 1910–1913 рр. у Варшаві було видане семитомне зібрання творів цього автора «Листи Александра Яблоновського», перші чотири з яких присвячені історії України.

На основі дослідження польських податкових реєстрів А. Яблоновський встановив, що на території Поділля станом на 1578 р. налічувалося 687 поселень. Реєстр генеральної поголовщини за 1662 р. називав 588 місцевостей, а реєстр подимщиків за 1661 р. – 659 поселень включно з половинами сіл. А. Яблоновський визначив чисельність населення Поділля у другій половині XVI ст. у понад 96 тис. осіб та вказував на збільшення чисельності людності в регіоні. Результатом роботи А. Яблоновського стало досить детальне дослідження сільськогосподарства, ремісництва, торгівлі, опис Подільського воєводства, староств, міст, замків, які відсутні в аналогічних російських та українських публікаціях. Крім того, А. Яблоновський здійснює опис України XVI ст. (Поділля і Брацлавщини у IX, X, XI томах, Волині і Поділля у XVIII томі, Червоної Русі у XVII томі), виділивши типи «осад» (село, хутір, містечко), аналізує структуру селитебних ландшафтів, сформованих під впливом польської етнокультури. Здійснено спробу систематизувати інформацію про польські замки кінця XIX – початку XX ст. Подібна праця стосується першої половини XVII ст., де автор оглядає Подільське, Брацлавське, Київське та Волинське воєводства. Міста та містечка проаналізовані у фортифікаційній системі регіону: «...До системи оборонного краю не менш належать і міста...». У люстраціях містечка висвітлені слабо, значно більшу увагу приділено селам [14].

Творча спадщина історика та архівіста А. Павинського, в якій переважають слов'янознавчі дослідження, складає понад 150 наукових праць [9]. А. Павинський разом з А. Яблоновським став упорядником, автором статей, редактором 22-томного видання документів і матеріалів з історії Польщі XVI–XVII ст. «Історичні джерела» (1876–1895 рр.), в якому вміщені численні матеріали з історії Поділля. Книги 5, 19, 21 присвячені «руським землям», що перебували у XVI–XVII ст. у складі Речі Посполитої. Дослідники визначають найбільш суттєві ознаки сільського господарства, ремісництва та торгівлі.

Відомим польським дослідником Поділля, який входив до Товариства подільських лікарів, був Й. Ролле (1830–1894 рр.). Становлення його як краєзнавця починається з публікації збірок «Історичних оповідей». Важливим етапом краєзнавчого вивчення досліджуваного регіону є співпраця Й. Ролле з краєзнавчим Подільським єпархіальним історико-статистичним комітетом, активна участь у культурно-просвітницькому житті Поділля. Результати своїх досліджень він використовував для просвітницьких публічних виступів і написання популярних статей для місцевої преси, зокрема «Подольських губернських ведомостей». Найбільш значущою для науки та краєзнавства Поділля була одна із лекцій Й. Ролле «Популярна гігієна». В ній подано повну характеристику Подільської губернії. Кількість населення на середину 70-х рр. XIX ст. складала

2 044 614 осіб. Автор запропонував унікальну таблицю приросту населення з 1862 по 1876 рр. Й. Ролле так охарактеризував природні умови краю: «... Поділля – площа підвищена на північно-західному кордоні. Авратинський хребет розділяється на три гілки. Однак, найбільш підвищена, знаходиться в Кам'янецькому та Проскурівському повітах. Друга – проходить майже по середині Подільської губернії. Третя – Медобори. Плато відгороджене Медоборами має більш сприятливий клімат. Тут частіше випадає град, але натомість весна більш рання, літо тепліше, а протяжність зими не перевищує 48,7 днів. Журавлі та лелеки прилітають між 17 березня і 2 квітня, відлітають 4 і 28 березня...» [6]. Дослідник подав розлогу характеристику подільської флори, наголосивши, що на території Поділля фіксувалися багато видів рослин, характерних для Кавказу та Азії. За його спостереженнями, в губернії було поширене садівництво та вирощування тютюну. Садів у Подільській губернії налічувалося понад 300, але найбільш великий з них у Княжполі Кам'янецького повіту, в якому вирощено 60 тис. дерев. Виноградництво розвивається вздовж Дністра, головним чином у Кам'янецькому, Ушицькому та Могилівському повітах. Ліс у губернії займав 741 856 дес. Найбільш лісистими названі Брацлавський, Гайсинський, Ольгопільський повіти – на їхню територію припадало 25 % лісів. Характеризуючи водні ресурси краю, найбільше уваги автор приділив двом великим рікам – Дністру та Південному Бугу [12].

Таким чином, у короткому курсі «Популярної гігієни» викладено важливий краєзнавчий матеріал. З одного боку, це унікальна статистика, яка охоплює всі боки життя Поділля, з іншого – детальний опис селянського житла, господарства різних повітів і губерній. Матеріали, викладені у курсі, нині слугують цінним джерелом до вивчення соціально-економічного, природничого та екологічного стану Поділля 60–70-х рр. XIX ст. Загалом Й. Ролле опублікував понад 80 праць «Історичних оповідань», у яких відтворено побут на Поділлі XVI – першої половини XIX ст. З етногеографічного погляду цікавими є його праці «Замки подільські на кордонах Молдавських» (1880), «Побожжя в XVII і XVIII ст. (До історії польського землеволодіння в Брацлавщині)» (1890), «Статистичний опис Подільської губернії 1865 р.» [2].

Важливою подією у розвитку поділлязнавства було видання у 1859 р. у Варшаві книги Г. Бельке (1810–1873 рр.) «Нарис натуральної історії Кам'янець-Подільського, який супроводжується короткими відомостями про праці вчених з предметів геології, палеонтології, ботаніки і зоології в Польщі в XIX столітті» [10]. Значну увагу польський природознавець приділив розробці термінологічно-понятійного апарату. У своїх працях автор добре усвідомлював, що наукова термінологія повинна бути не регіональною, а загальнонауковою.

Г. Бельке використовує поняття «історія натуральна», яким зазначає все, що відкрито, зібрано природознавцями. Г. Бельке широко використовував краєзнавчі матеріали, зібрані на Поділлі. Зокрема він проаналізував наукові праці С. Сташиці, користувався складеними ним у 1806 р. геологічними картами Польщі і прилеглих територій, де було позначено і Поділля. Автор «Нарису» звертався також до наукової творчості Г. Гіжицького, який у 1809 р. описав Медобори. Певну увагу цей дослідник приділяє спискам рослин Поділля, складеним професором А. Анджейовським, опису мохів галицьких Лобажевського, а також опису «Про ліси Королівства Польського і західних губерній Росії» А. Полуянського. Г. Бельке вивчав геогностичні подробиці околиць Подолу і Волині. Він цікавився також зоологією Поділля, яку характеризує, посилаючись на вінницького натураліста П. Білецького. Власні ж дослідження Г. Бельке стосуються найбільше Кам'яця. Вчений характеризує його місцезнаходження, рельєф, клімат, мінеральні води, запропонував рекомендації щодо раціонального використання земель і лікувального ефекту мінеральних вод [2].

Наукове значення для вивчення Поділля становлять праці польських дослідників М. Балінського і Т. Ліпінського «Старожитна Польща», які продовжують традицію написання історично-статистичних нарисів про населені пункти Речі Посполитої, започатковану в польській історіографії ще у XVI ст. [8]. Мета їхньої праці полягала у задоволенні потреби читача в історичних відомостях про регіони, де вони проживали [17]. Слід звернути увагу на той факт, що Т. Ліпінський часто здійснював подорожі Волиню, Київщиною, Поділлям, під час яких збирав етнографічний матеріал, історичні відомості. Науковістю відзначаються праці польського краєзнавця А. Шнейдера «Енциклопедія до краєзнавства Галіції під поглядом історичним, статистичним, топографічним» (1874 р.), С. Буцинського «Поділля, Волинь і Україна» (1862 р.), А. Кутопатницького «Географія або докладне описання королівств Галіції і Лодомерії» (1858 р.) та «Словник географічний Королівства Польського та інших країв слов'янських» (1887 р.), де інформація викладена з позицій історії, географії, статистики, етнографії, економіки, та археології [9; 11; 17].

Отже, дослідники польського походження зробили помітний внесок у вивчення Поділля, було здійснено історичний опис значної кількості міст і містечок, подані статистичні дані щодо кількості населення, охарактеризовані основні заняття та промисли регіону. Автори наприкінці XIX ст. зібрили, впорядкували та видали велику колекцію середньовічних документів (люстрації, акти, грамоти тощо), подали географічний, статистичний та історичний опис Польщі та Правобережної України XVI–XVIII ст. До наукового обігу ними введені історико-статистичні описи населених пунктів давньої Польщі до

1793 р., до складу якої входило Подільське воєводство, яке автори кваліфікують винятково як частину польської держави [16]. Чимало суджень польських авторів із зазначеної проблеми є дискусійними, інколи – ненауковими. Це можна пояснити як і недостатньою вивченістю цих проблем у польському та в українському краєзнавстві на зламі XIX–XX ст., так і певною упередженістю деяких авторів. Однак, незважаючи на деякі неточності та спотворення фактів, праці польських дослідників щодо Поділля стали підґрунтям для подальших краєзнавчих розвідок і справили вплив на національне відродження України.

Перспективи дослідження діяльності польських вчених-краєзнавців Поділля пов'язані з розширенням джерельної бази, виявленням нових імен дослідників Поділля модерної доби.

Abstract

Article dedicated to highlighting the nature and content of works of Polish scientists and ethnographers on the Podolia tail in the second half of XIX – early XX century. The investigated region and issues discussed last Ukrainian Polish authors from the sixteenth century, but especially during the XIX–XX centuries. For the current study Podolia important regional movement of said period. Scientific achievements of Polish scientists ethnographers noted for its dedication and scientism, developing the main goals and areas studied historical past and paving the way for further exploration of local history. Rational organization of regional traffic in Podolia, development in the future without rethinking and understanding the experience of Polish scientists late XIX – early XX century. Lack of knowledge of these issues in the Polish and Ukrainian local history at the turn of the century is relevant today.

Keywords: *studies, skirts, Polish researchers, historical and cultural heritage, scientific works.*

Аннотация

Стаття посвячена вкладу польських учених-краєведов другої половини XIX – начала XX в. в изучение Подолья. Проблемы украинского прошлого, природы, народонаселения региона рассматривались польскими авторами, начиная с XVI в., но особенной их активностью отмечены XIX – начало XX вв. Для современного исследования Подолья важное значение имеет краеведческое движение указанного периода. Научный потенциал польских ученых-краеведов отличается научностью и целеустремленностью. Ими осуществлено описание значительного количества населенных пунктов, приведены

статистические данные относительно населения, охарактеризованы основные занятия и промыслы региона. Немало суждений польских авторов по обозначенной проблематике являются дискуссионными, иногда – ненаучными. Это можно объяснить как недостаточной изученностью этих проблем, так и определенной предвзятостью некоторых авторов. Однако, несмотря на некоторые неточности и перекручивание фактов, труды польских исследователей относительно Подолья подготовили почву для дальнейших краеведческих исследований и оказали влияние на национальное возрождение Украины.

Ключевые слова: *краеведение, Подолье, польские исследователи, историко-культурное наследие, научные работы.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л. В. Польське населення Поділля й Південно-східної Волині в дослідженнях зарубіжних і українських вчених та краєзнавців XIX–XX ст. / Л. В. Баженов // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький, 1999. – С. 31–42.
2. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. ХХІ ст. / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.
3. Грушевський М. С. Барське староство: Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / М. С. Грушевський. – Львів: «МІСІОНЕР», 1996. – 624 с.
4. Кошель О. М. Вавжинець Марчинський – один із перших дослідників Поділля в XIX столітті / О. М. Кошель // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб. наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 548–551.
5. Крикун М. Г. Брацлавське воєводство у XVI–XVII століттях: Статті і матеріали / М. Г. Крикун. – Львів: Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2008. – 411 с.
6. Ролле И. И. Популярная гигиена. Курс лекций, прочитанных в православной духовной семинарии / И. И. Ролле // Подольские Епархиальные ведомости. – 1879. – № 10–20. – С. 40.
7. Сецинский Е. Исторические местности Подолии и их достопримечательности / сост. Е. Сецинский. – Каменец-Подольск: Тип. Св. Троицкого Братства, 1911. – 19 с.
8. Balinski M. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / M. Balinski, T. Lipinski. – Warszawa, 1846. – Т. 3. – S. 624.
9. Buszczyński S. Podole, Wolyn I Ukraina / S. Buszczyński. – Lwow, 1862. – 147 s.

10. Belke G. Rys historii naturalnej Kamienca Podolskiego, poprzedzony krotka wiadomoscia o pracach uchonych w przedmiotach geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, w Polsce w XIX wieku / G. Belke. – Warszawa, 1859. – 114 s.
11. Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi. Wydanie powtórne. – We Lwowie: Nakładem Wojciecha Manieckiego, 1858. – 104 s.
12. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej w 3 T. / W. Marczyński. – Wilno, 1820–1823. – 350 s.
13. Podole, Wołyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez Alexandra Przedzickiego. Tom drugi. – Wilno: Teofila Glücksberga, 1841. – 158 s.
14. Jabłonowski A. Źródła dziejowe. Tom V. Lustracje Królewsczyn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Aleksandr Jabłonowski. – Warszawa: Druk E. Skińskiego, 1877. – 226 s.
15. Święcki T. Opis starożytnej Polski. T. 2 / Tomasz Święcki. – Warszawa: Druk Piarów, 1828. – 385 s.
16. Stecki T. Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / T. Stecki. – T. 1. – Lwów, 1864. – XII, 387 s.; T. 2. – Lwów, 1871. – VI, 473 s.
17. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. redakcją B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. – T. 8. – Warszawa: Druk «WIEKU», 1887. – 960 s.
18. Tyrowicz M. Lipiński Tymoteusz / M. Tyrowicz // Polski Słownik biograficzny. – T. XVII. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. – S. 399–401.

References

1. Bazhenov, L. V. (1999). Pol's'ke naselennya Podillya y Pivdenno-skhidnoyi Volyni v doslidzhennyakh zarubizhnykh i ukrayins'kykh vchenykh ta krayeznavstiv XIX–XX st. [*The Polish population Podolia and Southeast Volyn in Ukrainian and foreign research scientists and local historians of the nineteenth and twentieth centuries*], Khmel'nyts'kyy.
2. Hał'chak, S. D. (2011). Rozvytok krayeznavstva u Skhidnomu Podilli: XIX – poch. XX st. [*Development of local history in the Eastern Podolia: XIX – early XXI century*]. Vinnytsya: Merk'yuri-Podillya.
3. Hrushevs'kyy, M. S. (1996). Bars'ke starostvo: Istorychni narisy (XV–XVIII st.) [*Bar eldership: Historical Essays (XV–XVIII century)*], L'viv: «MISIONER».
4. Koshel', O. M. (1999). Vavzhynets' Marchyns'kyy – odyń iz pershykh doslidnykiv Podillya v XIX stolitti [*Vavzhynets Marchynsky – one of the first researchers Podolia in the XIX century*], Khmel'nyts'kyy: Podillya.

5. Krykun, M. H. (2008). Bratslavs'ke voyevodstvo u XVI–XVII stolittiyakh [Bratslav province in XVI–XVII centuries], L'viv: Ukrainys'kyu katolyts'kyu universytet.

6. Rolle, Y. Y. (1879). Populyarnaya hyhyena. Kurs lektsyy, prochytannykh v pravoslavnoy dukhovnoy semynaryy [Popular hygiene. The course of lectures delivered in the Orthodox Theological Seminary], Kamenetz-Podolsk.

7. Setsynskyy, E. (1911). Ystorycheskye mestnosity Podoly y ykh dostoprymechatel'nosty [Historical places of Podolia and their sights], Kamenets-Podol'sk: Svyato-Troyits'ke bratstvo.

8. Balinski M., Lipinski T. (1846). Starozhytna Polska pod wzgledem historycznym, jeograficznym i statystycznym [Ancient Poland in historical, jealous and statistical terms], Warszawa.

9. Buszszczyński, S. (1862). Podole, Wołyn I Ukraina [Podole, Wołyn I Ukraina], Lwow.

10. Belke, G. (1859). Rys historyi naturalnej Kamienca Podolskiego, poprzedzony krotka wiadomoscia o pracach uchonych w przedmiotach geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, w Polsce w XIX wieku [The history of the natural Podolsky Stonework, preceded by a brief note about works in geology, paleontology, botany and zoology, in Poland in the 19-th century], Warszawa.

11. Geografia albo dokladne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi, (1858). [Geography or accurate description of the Galician kingdoms and Lodomeryi. Repeat edition], Lviv: Nakładem Wojtsiecha Manietskiego.

12. Marczynski, W. (1820–1823). Statystystuczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej [Statistic, topographical and historical description of Podoliay gubernia], Wilno.

13. Podole, Wołyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez Alexandra Przedzickiego, (1841). [Podole, Wołyn, Ukraine. Pictures of places and times by Alexander Przedzicki], Wilno: Teofila Glücksberga.

14. Jabłonowski, A. 1877. Źródła dziejowe. Tom V. Lustracye Królewszczyn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z piérwszój połowy XVII wieku [Jabłonowski A. Historical roots. Lustrurs of King Rusyns of Wołyn, Podolia and Ukraine from the middle of the seventeenth century], Warszawa: Druk E. Skiwskiego.

15. Święcki, T. (1828). Opis starozhytnej Polski [Description of ancient Poland], Warszawa: Piarów.

16. Stecki, T. (1871). Wołyń pód wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym [Wołyn and Podolia of the statistical, historical and archaeological], Lwów.

17. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1887). [Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slav countries], Warszawa : WIEKU.

18. Tyrowicz, M. (1972). Polski Słownik biograficzny Wrocław [Polish Biographical Dictionary], Warszawa; Kraków.

УДК 930(477)«18/19»

ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ЛІТЕРАТУРА ПРО ПРОБЛЕМУ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ломако Людмила

У статті висвітлено погляди дослідників XIX – початку XX ст. на проблему підготовки вчителя в українських університетах та університетських педагогічних інститутах і курсах. Проаналізовано роботи дореволюційних авторів щодо стану, змісту, методів педагогічної освіти в університетах Наддніпрянської України, оцінено їхній внесок. Дослідження спирається на загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, поєднання логічного та історичного, системності. Показано, що становлення основ педагогічної освіти в Україні пов'язане з відкриттям університетів. Її розвиток у дореволюційні часи був складним і суперечливим, залежним від суспільно-політичних та економічних процесів. Зібраний дослідниками тогочасної доби значний фактичний матеріал, висвітлення їхніх поглядів щодо трансформації університетської педагогічної освіти безперечно мають теоретичне та практичне значення. Разом з тим аналіз наукових джерел засвідчив, що історіографія педагогічної освіти в українських університетах XIX – початку XX ст. комплексно не досліджувалась. Наявні наукові розробки стосуються лише окремих аспектів проблеми або розглядають її частково в межах свого дослідження чи його частини. Напрями подальших досліджень ми бачимо в розширенні кола авторів, вивченні періодичної преси досліджуваного періоду. Результати дослідницької роботи можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історіографії, історії України XIX – початку XX ст., історії педагогіки, розробки спекурсів з історії освіти України.

Ключові слова: дореволюційна історіографія, педагогічна освіта, університетська освіта.